

بررسی دلایل ایجاد قدمگاه در دهستان ایسین شهر بندرعباس

تاریخ دریافت: ۹۸/۰۸/۱۳

تاریخ پذیرش: ۹۸/۱۰/۱۳

کد مقاله: ۷۹۵۳۹

بابک دهقانی^۱، مهدیه کامران^۲، ملیحه غریبی^۳،

سیما نبی پور^۴

چکیده

جوامع دینی و آیینی به طور معمول، اماکن مقدسی دارند که دارای مجموعه ای از نمادها، شاعر و اعمال مذهبی است. این نشانه‌های زیارتی، کارکردهای اجتماعی و فرهنگی فراوانی دارند. علل و عوامل بسیاری، افراد را به سمت این اماکن مقدس سوق می‌دهند که شاید انبساط خاطر از فضای معنوی، ایجاد آرامش و پالایش روحی با انجام آداب زیارت، از مهم ترین عوامل شمرده شود، اینجاست که مکان مقدس با دین و آیین، ارتباط تنگاتنگی پیدا می‌کند. نظر به این موضوع در این مقاله به بررسی دلایل ایجاد قدمگاه در دهستان ایسین شهر بندرعباس می‌پردازیم.

واژگان کلیدی: قدمگاه، ایسین، اماکن مقدس، آیین

- ۱- اداره کل آموزش و پرورش استان هرمزگان، اداره آموزش و پرورش ناحیه یک بندرعباس، دبستان پسرانه سما.
- ۲- اداره کل آموزش و پرورش استان هرمزگان، اداره آموزش و پرورش ناحیه یک بندرعباس، دانش آموز دبیرستان دخترانه سما.
- ۳- اداره کل آموزش و پرورش استان هرمزگان، اداره آموزش و پرورش ناحیه یک بندرعباس، مدیر دبیرستان دخترانه سما.
- ۴- اداره کل آموزش و پرورش استان هرمزگان، اداره آموزش و پرورش ناحیه یک بندرعباس، معاون اجرایی و رابط پژوهشی دبیرستان دخترانه سما.

۱- مقدمه

جوامع دینی و آیینی به طور معمول، اماکن مقدسی دارند که دارای مجموعه ای از نمادها، شاعر و اعمال مذهبی است. این نشانگاه های زیارتی، کارکرد های اجتماعی و فرهنگی فراوانی دارند. علل و عوامل بسیاری، افراد را به سمت این اماکن مقدس سوق می دهند که شاید انبساط خاطر از فضای معنوی، ایجاد آرامش و پالایش روحی با انجام آداب زیارت، از مهم ترین عوامل شمرده شود، اینجاست که مکان مقدس با دین و آیین، ارتباط تنگاتنگی پیدا می کند.

۲- بیان مسئله

عشق و علاقه بسیار به ائمه اطهار در میان شیعیان و ایجاد قرابت و نزدیکی در راز و نیاز الهی خصوصا در میان ایرانیان باعث شده است که بر اساس اعتقادات شخصی خود دست به ایجاد قدمگاه و زیارتگاه بزنند. به نظر می آید که این قدمگاه ها بعضا بر اساس شواهد و قراین موجود در خواب و خیال اشخاص متعهد و مورد اطمینان شهرها و روستاها آمده و بعد از تعریف نمودن برای مسئولین دولتی دست به احداث آنها زده شده است.

در دهستان ایسین که در حومه شهر بندر عباس قرار دارد و منطقه نسبتا کوچکی است، چندین قدمگاه وجود دارد؛ که همین موضوع به دلیل اهمیت بالا و توجه مردم منطقه ذهن نگارنده را به خود مشغول کرده است، که دلایل ایجاد قدمگاهها در دهستان ایسین چیست؟

۳-سئوالات تحقیق

۱-۳-سوال اصلی

با توجه به اینکه قدمگاه عنوان برخی مکانهای زیارتی در جهان اسلام است که در آن، جای پای منسوب به یکی از معصومان یا دیگر بزرگان دینی یا جایی که گمان رود قدیسی در آنجا قدم گذاشته است، زیارت می شود لذا این سؤال اصلی مطرح می شود که چه دلایلی باعث ایجاد قدمگاه ها در دهستان ایسین شده اند؟

۲-۳-سئوالات فرعی

چرا درب تمام قدمگاهها کوتاه و به سمت طلوع آفتاب است؟
قدمگاه ها در دوره اسلامی و جنوب ایران از چه معماری بهره می برند؟
عمده فعالیتها و اعمالی که مراجعه کنندگان به قدمگاه ها جهت تقرب الهی انجام می دهند چه می باشد؟

۴-فرضیات

به نظر می آید که درب تمام قدمگاه ها کوتاه و به سمت طلوع آفتاب است.
به نظر می آید که قدمگاه ها دارای معماری خاصی نمی باشند.
به نظر می آید که مردم در قدمگاهها جهت قرب الهی اعمال و فعالیت های خاصی انجام می دهند.

۵-اهداف

۱-۵-هدف اصلی

احترام به جای پای قدیسان در ادیان دیگر نیز مورد توجه بوده است. در جهان اسلام قدمگاههایی منسوب به پیامبران بنی اسرائیل، پیامبر اکرم و امامان شیعه وجود دارد و اهمیت این موضوع در ایران و در شهرهای جنوبی و به طبع این تحقیق بندرعباس این مهم بیشتر به چشم خورده و گاها در دهستان های اطراف این تعداد به بالغ از ۱۰ قدمگاه می رسد. لذا هدف از این تحقیق بررسی دلایل ایجاد قدمگاه در دهستان ایسین از توابع شهر بندرعباس می باشد.

۵-۲-اهداف فرعی

بررسی درب ورودی قدمگاه‌ها به دلیل کوتاه و سمت طلوع خورشید بودنشان.
بررسی معماری قدمگاه‌ها به دلیل گنبدی شکل بودن محل زیارت کردن.
بررسی اعمالی که مردم در قدمگاه‌ها انجام می‌دهند.

۶-یافته های تحقیق

۶-۱-قدمگاه

قدمگاه معانی متعددی دارد؛ دهخدا، قدمگاه را به جای نهادن قدم؛ جای قدم؛ طهارت خانه؛ بیت الخلاء؛ جایی که پای پیامبری یا امامی یا ولیی به آنجا رسیده باشد؛ جاهایی که اثر پایی در سنگ و جز آن پدیدار است و گمان برند که جای پای پیامبری یا امامی است.

۶-۲-اعمال قدمگاه

برای حضور در قدمگاه آیین‌های زیارتی و آداب و رسوم خاصی گزارش نشده است. باورمندان جای پای موجود در قدمگاه را می‌بوسند و به آن تبرک می‌جویند و گاه مردگان خود را در محوطه آن دفن می‌کنند. همچنین برای آن موقوفاتی مانند زائرسرا قرار می‌دهند و میان زائران نذری توزیع می‌کنند (ناصر خسرو، ۶۳: ۵۱).
در پی این تحقیق، نگارنده متوجه شد که مردم در قدمگاه‌ها به اعمالی می‌پردازند که در زندگی روزمره شاید اصلاً به آن توجه نداشته باشند. به عنوان مثال آنها در قدمگاه‌ها، به نیت حل شدن مشکلاتشان، پارچه قرار گرفته بر روی زیارتگاه را گره زده؛ و یا گره ای از پارچه را به نیت حل شدن مشکل فردی دیگر باز می‌کنند و همچنین روشن کردن شمع بخصوص در شب جمعه از دیگر اعمالی است که در قدمگاه‌ها انجام می‌دهند.

۶-۳-معماری قدمگاه‌ها

طبق مشاهدات به عمل آمده از قدمگاه‌های موجود در دهستان ایسین از توابع شهر بندرعباس درب ورودی تمامی قدمگاه‌ها، کوتاه می‌باشد، که به نظر می‌آید این کوتاه بودن درب تعمدی بوده تا زائرین در هنگام دید و بازدید و طلب حاجب سر به زیر بوده و در پی خواسته خود به همراه احترام و تعظیم در پیشگاه اقدس الهی قرار گیرند و افراد از لحظه ورود تا خروج احترام بگذارند. بنای زیارتگاه‌ها به شکل گنبد ساخته شده اند و به طور معمول زیر بنای گنبد‌ها دایره می‌باشد و دایره نیز نماد تقدس، کمال، بی‌نهایت و جاودانگی است.

۶-۴-خادمین قدمگاه

به طور معمول تمام قدمگاه‌ها، دارای یک یا چند خادم می‌باشند که این خادمین، مسئولیت نگهداری، نظافت و راهنمایی زائرین را عهده دار هستند؛
در بیشتر مواقع خادمین از اقوام بنیان گذاران قدمگاه‌ها بوده و سعی دارند لوازم مورد نیاز قدمگاه را برای آسودگی بیشتر زیارت کنندگان فراهم آورند. در واقع خادمین همان کسانی هستند که هر شب جمعه در قدمگاه‌ها، شمع روشن می‌کنند.

۶-۵-تاریخچه قدمگاه

به گزارش اسکندربیک ترکمان (ج۲، ص ۱۱۲۰)، قدمگاه معروف نیشابور که به دستور شاه عباس اول صفوی بازسازی شد. (همان، ج۲، ص ۸۵۴) تا پیش از آن تاریخ، قدمگاه شاپور کسری خوانده می‌شد و از انتساب آن مکان به امام رضا علیه‌السلام تا قبل از دوره صفوی گزارشی در دست نیست. [مولوی، ج ۱، ص ۳۲۰-۳۲۱]
انبوهی از قدمگاهها نیز به پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله منسوب اند و معمولاً با عنوان‌هایی چون اثرالنبی، اثرالرسول یا قدم شریف شناخته می‌شوند. معروفترین جای پاهای منسوب به پیامبر در صخره مقدس در زیر قبه الصخره در بیت‌المقدس است که

به باور مسلمانان، آن حضرت در لیلۃ‌الاسراء پا بر آن نهاد و بر براق سوار شد و به معراج رفت. [قزوینی، ص ۱۰۸؛ شمس‌الدین محمد سیوطی، ۱۹۸۴، ج ۱، ص ۱۳۴، ج ۲، ص ۲۰۱-۲۰۳؛ تیمورباشا، ص ۵۰]

در مکه، مدینه و طائف نیز چنین قدمگاههایی به پیامبر منسوب و حتی جای سُم استر پیامبر مورد توجه بوده است [زهری، ص ۳۷؛ فاسی، ج ۲، ص ۳۸۱-۳۸۲؛ اولیا چلبی، ص ۲۴۵-۲۴۶؛ تیمورباشا، ص ۵۱-۵۲].

درباره یکی از این سنگهای منقوش به قدم پیامبر - که در قبه‌ای در کنار زمزم نصب بوده (مقری، ص ۳۴۸) - گفته شده است (تیمور باشا، ص ۵۲) که شریف عون‌الرفیق، امیر مکه در ۱۲۲۹ پس از ویران کردن قبه قدمگاه سنگ را به یک هندو فروخت. در شهر کوچکی به نام اثرالنبی در حوالی قاهره سنگ اثرالنبی در مسجدی به همین نام زیارت می‌شده است و کتیبه آن نشان می‌دهد که ابراهیم پاشا دفتردار، متولی مصر در ۱۰۷۱ بقعه آن را بازسازی کرده و بر آن قاریان و نگهبانانی گماشته است. [نابلسی، ص ۲۳۹؛ امین، همانجا؛ تیمورباشا، ص ۴۰-۴۱].

در ایران و عراق بیشتر قدمگاهها به امامان و اولیای شیعه منسوب اند. به نوشته ناصرخسرو (ص ۱۵۶-۱۵۷)، در بصره سیزده قدمگاه منسوب به حضرت علی وجود داشته است. از میان انبوه قدمگاههای منسوب به علی علیه‌السلام در ایران [باین وهوسه، ص ۶۵؛ نجم‌الملک، ص ۱۴۸؛ ماسه، ج ۲، ص ۳۹۰-۳۹۱؛ طوفان، ص ۱۷۴؛ آقامحمدی، ص ۱۰۷؛ نوبان، ص ۷۹]. در برخی قدمگاهها جای سم دلدل (اسب آن حضرت) یا جای نیزه یا شمشیر (ذوالفقار) ایشان مورد توجه است. [براون، ص ۲۰۲؛ حاجی پیرزاده، ص ۵۱-۵۰؛ رضایی، ص ۶۶؛ داتسون، ص ۲۰۰-۲۰۱]. و گاهی هیچ نشانه‌ای هم وجود ندارد. [نوبان، همانجا].

تاریخ بنای برخی از این قدمگاههای منسوب به علی علیه‌السلام در ایران به پیش از دوره صفوی می‌رسد، از جمله قدمگاههای در صالح‌آباد کاشان با کتیبه‌ای مورخ ۷۱۱ [داتسون، ص ۲۰۰-۲۰۳]. سفر امام رضا علیه‌السلام از مدینه به مرو و عبور از خاک ایران نیز باعث شده است که ساختن هزاران قدمگاه منسوب به ایشان در سراسر ایران - و نه صرفاً در مسیر سفر آن حضرت - محمل تاریخی بیابد. معروف ترین آنها، قدمگاه نیشابور در ۲۴ کیلومتری مشرق نیشابور کنونی است که هر چند به دستور شاه عباس اول در ۱۰۲۰ بر بقایای بنایی دیگر ساخته شده. [اسکندربیک، همانجا]

۶-۶- قدمگاه یا خواب نما

فرض اینکه تمامی امامان و ائمه اطهار در جای جای کشورهای شیعه نشین و به طبع این تحقیق دهستان ایسین از توابع شهر بندرعباس قدم نهاده باشند اشتباه محض است و در پی تحقیقات به عمل آمده چنین استنتاج می‌شود که نه امامان و نه پیامبران به این مناطق گام نهاده اند و قدمگاه های موجود در منطقه بر اساس خواب و تصورات افراد مومن و موبدی سربه راه که مورد تأیید اهل منطقه است احداث گردیده اند. برای مثال خانمی معروف به "خاله زهرا" در حوالی سال ۱۳۵۰ خواب دیده است که یک شخص با چهره ای نورانی در مکانی که در حال حاضر متعلق به قدمگاه است در حال نماز خواندن می باشند و پس آن، به دلیل ارادتی که به حضرت علی داشتند قدمگاه را به نام ایشان ساختند یا خانم دیگری به نام "خیری خراش" که ایشان هم به همان صورت تقریباً ۹۰ سال پیش خواب دیده اند که یک آقا با چهره ای نورانی به مکان قدمگاه کنونی آمده است.

درست است که نمی توان به دلیل اینکه یک فرد خواب هر یک از ائمه را دیده است، در آن مکان قدمگاه ساخت، اما چون اشخاصی که این خواب ها را می‌دیدند، افراد با تقوا و با ایمانی بوده اند که مردم آن منطقه به صحبتشان گوش می دادند و بر آنها اعتماد کامل داشتند.

۷- پیشنهادات

منطقه ایسین با تعداد جمعیت ۲۲۲۳۰ (طبق آمار سال ۱۳۸۵) از پتانسیل بالایی جهت ترمیم و تامین قدمگاه ها در منطقه برخوردار است. لذا پیشنهاد می شود اداره اوقاف و امور خیریه، شهرداری بندرعباس و اداره میراث فرهنگی جهت شناسایی منطقه و بازدید از قدمگاه ها و بهبود وضع موجود، اقدامات لازم را به عمل آورده و از نظر اقتصادی جهت ارتقاء موقعیت های فرهنگی، دینی و مذهبی، ورزشی، تفریحی و... حمایت بنمایند و همچنین با توجه به رودخانه واقع در منطقه ایسین و نزدیک بودن به شهر بندر عباس (فاصله ۱۰ کیلومتر) و همچنین کوه گنو و دارا بودن زمین های حاصلخیز، این منطقه از پتانسیل خوبی جهت تبدیل قدمگاه ها به مرکز تفریحی مذهبی برخوردار است.

پی نوشت

کتابنامه فارسی

- اسکند بیک، همانجاها
بابن وهوسه، ص ۶۵ نجم الملک، ص ۱۴۸؛ ماسه، ج ۲، ص ۳۹۰-۳۹۱؛ طوفان، ص ۱۷۴؛ آقا محمدی، ص ۱۰۷؛ نوبان، ص ۷۹.
براون، ص ۲۰۲؛ حاجی پیرزاده، ص ۵۱-۵۰؛ رضایی، ص ۶۶؛ داتسون، ص ۲۰۱-۲۰۰.
داتسون، ص ۲۰۰-۲۰۳.
دانشنامه جهان اسلام، مدخل قدمگاه.
دهخدا، علی اکبر، (۱۳۸۵)، لغتنامه، چاپ اول، تهران: انتشارات دانشگاه تهران.
زهری، ص ۳۷؛ فاسی، ج ۲، ص ۳۸۲-۳۸۱؛ اولیا چلیبی، ص ۲۴۶-۲۴۵؛ تیمورباشا، ص ۵۱-۵۲.
قزوی، ص ۱۰۸؛ شمس الدین محمد سیوطی، ۱۹۸۴، ج ۱، ص ۱۳۴، ج ۲، ص ۲۰۱-۲۰۳؛ تیمور باشا، ص ۵۰.
مولوی، ج ۱، ص ۳۲۱-۳۲۰.
نابلسی، ص ۲۳۹؛ امین، همانجا؛ تیمورباشا، ص ۴۰-۴۱.
ناصرخسرو، سفرنامه (۱۳۶۳ش)، ص ۵۱؛ ابن بطوطه، رحله (۱۴۰۷ق)، ص ۱۱۶؛ میرزا ابراهیم، سفرنامه استرآباد و مازندران و گیلان (۱۳۵۵ش)، ص ۲۲؛ کلانترضایی، تاریخ کاشان (۱۳۵۶ش)، ص ۴۸، ۴۲۹، ۴۳۱، ۴۴۳؛ نراقی، آثار تاریخی شهرستان‌های کاشان و نطنز (۱۳۷۴ش)، ص ۱۲۸؛ عرفان منش، جغرافیای تاریخی هجرت امام رضا (ع) از مدینه تا مرو (۱۳۷۴ش)، ص ۱۰۵، ۱۱۰؛ صابرمقدم و حسینی، تجلی امام رضا در میراث فرهنگی (۱۳۸۳ش)، ص ۳۶؛ پازوکی طرودی، آثار تاریخی فیروزکوه (۱۳۸۱ش)، ص ۲۰۵-۲۰۶؛ بهیمانی، مرآت الاحوال (۱۳۷۳ش)، ج ۱، ص ۳۸۸-۳۸۰.
نوبان، همانجا.

مقالات فارسی

- بزرگ بیگدلی، سعید، اکبری گندمانی، حبیب الله، محمدی کله سر، علیرضا (۱۳۸۶) نماد های جاودانگی (تحلیل و بررسی نماد دایره در متون دینی و اساطیری).
خانمحمدی، کریم، مودن، معصومه (۱۳۹۴)
صادقی توران پشتی، میثم، ملک ثابت، محمدرضا (۱۳۹۸)
فاریابی، یوسف، برسم، معصومه، امیرانیپور، محبوبه (۱۳۹۸)

مصاحبه

- آخشجان، سکینه
پایکار، ابراهیم
پورحسن، زهرا
خراش، حکیمه
دهقانی، بابک

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

